

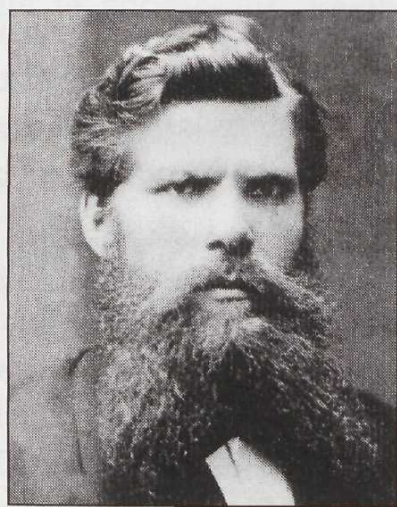
Ülevaade

Eesti keele õpetamisest ja uurimisest Tartu ülikoolis

XIX sajandil

Eesti keelt hakati ülikooli tasemel õpetama peaaegu täpselt kaks sajandit tagasi. Nimelt loodi Tartu ülikoolis 1803. aasta sügisel eesti ja soome keele lektoraat ning esimeseks lektoriks määrati Friedrich David Lenz (kuulsa füüsiku isa). Soome keelt Lenz ega tema järglased siiski ei õpetanud ning järgmisi lektoreid nimetatigi üksnes eesti keele lektoreiks. Eesti keele õpetus oli esialgu üsna tagasihoidlik, piirdudes vaid praktilise eesti keele õpetamisega usuteaduskonna tudengitele.

Friedrich Robert Faehlmann oli lektoreist esimene, keda võib pidada ühtlasi eesti keele uurijaks ning kes praktiliste keeletundide andmise kõrval pidas ka teaduslikke loenguid eesti keele vormiõpetuse kohta. Tegelik pööre teaduslikkuse poole toimus siiski alles 1874, kui Tartu ülikooli eesti keele lektoriks sai Mihkel Veske, kes oli esimese eestlasena kaitsnud Leipzgis doktoriväitekirja soome-ugri keelte alal. Veske ei piirdunud ainult eesti keele grammatika õpetamisega, vaid pidas loenguid ka eesti keele ajaloost, rahvaluulest, soome-ugri keelte võrdlevast grammatikast ja paljudel muudel teemadel. Veske kirjutas esimese eestikeelse keeleteadusliku teose „Eesti keele healte õpetus ja kirjutuse viis” (tänapäevakeeli „Eesti keele hääliku-



Mihkel Veske
(1843–1890)

õpetus ja õigekiri”) ning alustas eesti murrete uurimist.

Kuivõrd Veske tegevus ületas kaugelt lektorile esitatavad nõuded ja ka huvi tema loengute vastu oli suur, siis olnuks loomulik luua Tartu ülikoolis eesti keele lektori asemel professori ametikoht. Seda Veske ka korduvalt taotles, kuid ülikooli eestivaenulik juhtkond ei rahuldanud neid taotlusi. Pettununa Tartu ülikoolis, lahkus Veske 1886. a Eestist ja asus tööle Kaasani ülikooli soome-ugri keelte õppejõuna. Tema järglaseks eesti keele lektori ametikohal sai Karl August Hermann, teine eestlasest keeleteaduse doktor.

Hermann on eesti keeleteaduse ajalukku läinud eelkõige esimese eestikeelse grammatika (1884) autorina, kuid ülikooli õppejõuna tal Veske taset ei olnud. Eesti keele professorita Tartu ülikoolil puudus sajandi vahetusel tähtsus eesti keele uurimise keskusena. Seda funktsiooni täitis hoopis Helsingi ülikool.

Eesti Vabariigis

1. detsembril 1919 sai Tartu ülikoolist Eesti Vabariigi ülikool, kus õppekeeleks oli eesti keel. Ülikooli filosoofiateaduskonnas loodi eesti keele professor ning hakati välja õpetama kõrgharidusega spetsialiste eesti keele alal.

Esimeseks eesti keele professori kohusetäitjaks valiti Jaan Jõgever, kes pärast Karl August Hermannini surma oli töötanud Tartu ülikooli eesti keele lektorina. Eesti keele lektoriks sai meie keelekorralduse suurkuju Johannes Voldemar Veski, kes õpetas praktilist eesti keelt. Hiljem töötas ülikoolis mõnda aega teinegi lektor – keeleuuenduse juht Johannes Aavik. Õpetus toimus Helsingi ülikooli eeskujul ainesüsteemis, mille kohaselt valib üliõpilane ise oma ained (peamine ülemastmes ja kõrvalained alam-, kesk- või ülemastmes).

Eesti Vabariigi algusaastail paistis oma eesti keele uurimustega silma läänemeresoome keelte professor Lauri Kettunen, kes alustas eesti murrete katselis-foneetilist uurimist, kirjutas eesti keele häälikuloo ja süntaksi-õpiku. Just tema algatusel loodi 1920. a Tartu ülikooli juurde Akadeemiline Emakeele Selts.

Pärast Jõgeveri surma sai 1925. a eesti keele professoriks Andrus Saareste, kellest



Andrus Saareste
(1892–1964)

kujunes üks kõigi aegade tuntumaid eesti keele uurijaid. Saareste tegeles paljude keeleküsimumustega, kuid tema pealaks olid eesti murded. Ta korraldas Akadeemilise Emakeele Seltsi kaudu murdekogumist ning rajas 1931. a ülikooli juurde Eesti Keele Arhiivi, mille ülesandeks oli murdeainestiku kogumine, säilitamine ja uurimine. Saareste uuris keele-nähtuste geograafilist levikut ning esitas eesti keeleala murdeliigenduse. Pärast sõda töötas Saareste Rootsis, kus ta avaldas ka oma elutöö, neljaköitelise „Eesti keele mõistelise sõnaraamatu” (1958–1963).

Keeleajalugu ja murded olid teistegi Tartu ülikooli keeleuurijate põhilisteks uurimisaladeks. Eesti keele sõnavara päritolu kohta on palju kirjutanud läänemeresoome keelte professor Julius Mägiste. Temagi põgenes sõja lõpus Rootsi, kus koostas väga ulatusliku eesti keele etümoloogiasõnaraamatu (ilmus pärast Mägiste surma 1983. a).

Üks viljakamaid etümolooge oli hilisem professor Paul Ariste, kes pani tugeva aluse ka eesti foneetikale ja fonoloogiale ja tegi need rahvusvaheliseltki tuntuks. Eesti teadus- ja kõrghariduskeele kujundamisel oli suuri teeneid Johannes Voldemar Veskil, kes võttis osa paljude terminoloogiakomisjonide tööst ning mitmekümne oskussõnastiku koostamisest.

Nõukogude ajal

Vene aja algus oli ülikoolis vaevaline nagu igal pool mujalgi. Peale majandusraskuste ja ideoloogilise surve veel sellegi pärast, et enamik nimekaid keeleteadlasi oli pagenud välismaale. Töö läks siiski käima. 1944. a loodi Tartu ülikoolis ühine eesti keele ja soome-ugri keelte kateeder, mida hakkas juhatama Paul Ariste. Kahe aasta pärast jagunes kateeder kaheks – eesti keele kateedriks ja soome-ugri keelte kateedriks. Kümnekond aastat juhatas eesti keele kateedrit juba eakas professor Johannes Voldemar Veski, alates 1956. aastast äsja filoloogiadoktoriks saanud professor Arnold Kask ning 1975. aastast professor Huno Rätsep.

Nõukogude ajal õpetati ülikoolis välja ennekõike laia profiiliga eesti filolooge, kes said ka eesti keele ja kirjanduse õpetaja kutse. Õpe oli viieaastane ning toimus kursusesüsteemis. Kaks esimest aastat õpiti kõigile ühiseid



*Huno Rätsep
(sünd 1927)*

aineid, alates kolmandast kursusest hakati õppima peale üldainete ka eriaineid vastavalt valitud kitsamale alale (eesti keel, soome-ugri keeled, eesti kirjandus, rahvaluule jne).

Ülikoolis jätkus eesti murrete ning eesti keele ajaloo, eriti kirjakeele ajaloo uurimine. Tõsisemalt hakati tegelema ka tänapäeva kirjakeele uurimisega, üritati koostada koguni eesti keele teaduslikku grammatikat. Kirjakeele grammatilist ehitust kirjeldati esialgu traditsioonilises laadis.

1960. aastatel jõudsid Eestisse ja eelkõige just Tartu ülikooli uued keeleteaduslikud ideed, seda strukturaallingvistika ja generatiivgrammatika näol. Eesti keele kateedri juurde moodustus Huno Rätsepa juhtimisel õppejõududest, aspirantidest ja üliõpilastest koosnev mõttekaaslaste rühm, mis kandis nimetust generatiivse grammatika grupp ehk lühendatult GGG. Rühm käis koos 1970. aastate keskpaigani – pidas arutluskoosolekuid ja publitseeris uurimusi. GGG kasvas uue teadlaspõlvkonna, kes püüdis käia ühte sammu maailma keeleteaduse arenguga ja kujundas suuresti eesti keeleteaduse näo järgnevatel aastakümnetel. Tartu ülikoolis endas kujunes 1980. aastatel GGG poolt alustatu loogiliseks jätkuks tugev teoreetilise lingvistika ja arvutilingvistika alane uurimistegevus professor Haldur Õimu juhtimisel.

Taasiseseisvunud Eestis

Uus iseseisvusaeg tõi kaasa põhjalikud muudatused õppe- ja teaduskorralduses. Kateedrite asemele tulid õppetoolid ehk professorid. Eesti keele õpetamise ja uurimisega on neist otseselt seotud eesti keele õppetool (prof Mati Ereht), 2000. a loodud eesti keele ajaloo ja murrete õppetool (prof Karl Pajusalu), üldkeeleteaduse õppetool (prof Haldur Õim) ning eesti keele võõrkeelena õppetool (prof Birute Klaas).

Pärast pool sajandit kestnud kursusesüsteemi mindi nüüd uuesti tagasi ainesüsteemile. Eesti keele (või eesti keele võõrkeelena) oma peaaineks valinud üliõpilane võib seda suhteliselt vabalt kombineerida mitmesuguste kõrvalainetega, nii filoloogiliste kui ka mittefiloloogilistega, mis võimaldab paremini arvestada inimeste erinevaid huve ja õpetada välja mitmekülgsema haridusega spetsialiste.

Muutused on toimunud ka eesti keele uurimises. Ülikoolis on hakatud jälle rohkem tegelema eesti keele grammatikaga, kusjuures esiplaanile on tõusnud grammatika tüpoloogiline uurimine. Eesti keele õppetool hakkas välja andma õppetooli toimetiste sarja (praeguse seisuga on selles sarjas ilmunud 17 köidet) ja selle raames allsarja „Estonian: Typological Studies”.



Tartu ülikooli eesti keele õppetool 1999 (ülevalt vasakult alates: Katrin Kern, Külli Prillop, Urve Pirso, Karl Pajusalu, Pire Teras, Meeli Sedrik, Külli Habicht; alumises reas: Mare Sepp, Reet Kasik, Ellen Uuspõld, Mati Ereht, Valve-Liivi Kingisepp, Maia Madisso, Jaak Peebo).

Kui senine grammatika ja ka sõnavara uurimine oli keskendunud kirjutatud keelele, siis 1990. aastatel hakati Tiit Hennoste juhtimisel üldkeeleteaduse õppetoolis koguma ja uurima ka suulist kõnet (vt ajakirja *Oma Keel* eelmisest numbrist Hennoste artiklit „Sissejuhatus suulisesse eesti keelde”).

Nii kirjakeele grammatika kui ka suulise kõne uurimine põhineb tekstikorpustel. Enam ei piirduta tekstidest väljasedeldatud või siis uuri- ja enda poolt konstrueeritud keelenäidete analüüsimisega, vaid lähtutakse suurtest kindlal viisil valitud ja korrastatud ning automaattöötluks ette valmistatud tekstihulkadest. Tekstikorpuste koostamise põhimõtted ja eestikeelsete tekstide automaattöötlus on olnud üldkeeleteaduse õppetooli keeletehnoloogide tegevusalasid, korpuste endi koostamine aga põhiliselt keeletehnoloogide ülesanne.

Tekstikorpuste kasutamine on andnud uue hoo sisse ka vana kirjakeele uurimisele. Eesti keele õppetoolis on koostatud vanimate

eestikeelsete tekstide (XIII–XVI saj) korpus ja selle põhjal sõnastik, samuti Georg Mülleri eestikeelsete jutluste (1600–1606) korpus ja sõnastik.

Eesti keele instituut ning Tartu ülikooli eesti keele ajaloo ja murrete õppetool koostavad ühiselt eesti murrete tekstikorpust. Murdeuurimine on Tartu ülikoolis keskendunud Lõuna-Eesti murretele, eriti Võru ja Mulgi murdele, kusjuures uuritakse tänapäeva murdekeele foneetikat ja grammatikat.

Kõige teoreetilisema suunitlusega eesti keele uurimist (rakendusliku keeletehnoloogia kõrval) harrastab üldkeeleteaduse õppetool, kus tegeletakse semantikaga, vestlusanalüüsiga, kognitiivse grammatikaga jpm.

Ülikooliteaduse eripäraks on tema tihe seos õpetamisega, sest ülikoolis kehtib humboldtlik põhimõte: uurides õpetada ja õpetades uurida. Selle tulemuseks on palju uusi ideid, kuid mitte eriti palju kapitaliseid (ühis)uurimusi. Need on enamasti jäänud puht uurimisasutuste saavutusteks. Nii on see seni olnud ka eesti keele uurimises. Tänapäeval, kus ülikooli juures töötavad ka teaduritest koosnevad uurimiserühmad, hakkab vahe ülikoolide ja uurimisasutuste vahel selles osas vähenema, kuid vaevalt see erinevus kunagi päris ära kaob.

Mati Erelt

Tartu ülikooli eesti keele professor